

Др МИОДРАГ ПЕТРОВИЋ

НАСИЉЕ И ОТПОРИ НАСИЉУ У ПОЕЗИЈИ РАДОВАНА ЗОГОВИЋА

Славољубу Ивановићу - Пури

Мотив насиља је један од најфреквентнијих мотива у поезији Радована Зоговића. Нема Зоговићеве песничке књиге у којој се не обрађује и тај мотив. То је за њега до те мере карактеристично да би се, с правом, могло рећи да без мотива насиља над човеком не би било ни самог Радована Зоговића. Он је заштитни знак његове поезије.

Има ли се у виду да је Радован Зоговић припадао комунистичкој авангарди, могло би се помислити да је мотив насиља у његовој поезији само једна идеолошка одредница коју је он, као уверени члан Покрета, прихватио и обрађивао у пропагандне сврхе. Такав закључак био би погрешан. Познати догађаји у вези са животописом Радована Зоговића у једном тренутку су песника у потпуности искључили из колоне титоистичких истомишљеника, а мотив насиља у његовој поезији не само да није пресушио него је тек онда добио одлике и форме какве дотле не налазимо у његовој поезији. И више од тога: мотив насиља постаје кључна тематика његове поезије.*

* Ако се баци глобалан поглед на песничко дело Радована Зоговића, особито ако се уоче разлике које двоје социјалну Зоговићеву лирику од поезије која је сазрела у периоду његове конфинације, мора се закључити да његово песничко дело није сасвим компактно. Један важан рез одваја једно песничко поглавље од другог, јер на почетку песничког стварања сва његова поетска енергија усмерена је према споља, према проблемима друштва, док је у потоњем периоду све окренуто према унутра, према проблему личности и појединца.

У песничким збиркама "Артикулисана ријеч" (1965), "Лично, сасвим лично" (1971), "Књажеска канцеларија" (1976) и "Супрет за сјутра" (1985), Зоговић свет види као место на коме се неправде, безакоња, насилништва догађају безмало као природне стихије. Човек доживљава насиље увек кад покуша да се измести из колотечине коју су за њега приправиле историјске силе. Послушништво као да је једино безболно решење које дају какву-такву сигурност атомизованом људском бићу. Човек је релативно безбедан тек кад је невидљив, маргинализован, тек кад самог себе одбаци и самог себе сатре. Силе моћи не допуштају ни употребу ни егзистенцију превише самосвесног "ја", јер "ја", самом својом појавом, претпоставља право да оставља за собом властити траг и да управо њиме обележава сопствени свет или барем право на такав свет.

Људска персоналност није нешто што самом својом појавом производи отпор према обрасцима понашања и живљења које пред нас истура историјска свест времена. Човек је биће спремно на губитке, на компромисе, на свакојаке споразуме, који би ишли чак и на његову штету. Појединац, ма како изнутра био јак, спреман је на попуштања да не би на себе натоварио превелик терет. И такво понашање је смислено, јер сваки мислећи појединац зна да постоје силе које није он у стању да омекша, још мање да надвлада. Али у том попуштању, у том - рекао бих - нужном попуштању, појављује се једна граница која не сме да се пређе ако се жели сачувати личност.

Непосредно после рата, Зоговић је испевао "Пјесму о биографији друга Тита" која је у потпуној колизији са најзрелијим, најставаралачкијим периодом његовим. Истина, под именом Тита недвојбено се помишља на народ, на његову елементарну снагу, посебно на КПЈ, али то изједначавање, макар и симболичко, одиграло је - имају ли се у виду потоњи догађаји - улогу којој се сам песник никако није могао домислити, још мање порадовати. Ми занемарујемо литерарну вредност саме "Пјесме", али имамо у виду концептуалну разлику између те поезије и оне коју ће, после принудног ћутања, писати. Али, заправо ту и није реч о разликама већ пре о противностима, о антагонизмима који попримају карактер непомирљивости. *Песник Данићевског циклуса није нијих може бити песник "Пјесме"*. Временом се показало да је идентификовање народа с појединцем начин да стварна снага народа иређе у руке појединца те да он, појединац, преузме у свој посед сав легитимитет народа. Појам народа убрзо је заборављен, а на његово место је устоличен, као врховник и монарх, Јосип Броз Тито. "Пјесма о биографији друга Тита" је томе допринела на упечатљив начин.

Одувек је било и бивало дворских песника. Али, дворски песници су своје оде посвећивали правим, по крви и наслеђу, монарсима. Међутим, певати оде некоме ко по крви и пореклу није монарх, но који ће по неком шекспировском моделу то убрзо постати, крупнији је грех. Ако извињења за Радована Зоговића има што је ту песму уопште испевао, онда се оно може наћи у његовој (великој) заблуди да је појединац у једној типично колективистичкој идеологији заштићен од пренаглашеног порока власти. Показало се, на жалост, да је управо колективистичка идеологија најплодније тло за развој и разбуктавање личне власти готово неограничених размера.

У песми "Куполе у куполи неба" Зоговић пева о православном свештенику Петру Јагодићу, званом Курица, из села Билишана код Задра (XVIII век), једном од вођа морлачке побуне против силних млетачких намета и пљачке, због чега је осуђен на огромну временску казну од које је издржао невероватних четрдесет година. Свих ових грозних година робијања у води, мемли и мраку, Курица размишља (јер су услови живота неподношљиви) о томе је ли можда где погрешно, је ли можда где претерао, да би, буде ли то утврдио, могао без гриже савести да затражи помиловање. Али овај човек, овај невероватни човек, не проналази у себи никакав грех, никакву погрешку и ништа нечасно. У ствари, за све време робијања (које превазилази људске снаге), он брани сопствену личност, јер ако пристане на кривицу коју није починио и призна да му је чињење било нечасно, он истога часа губи себе. И зато, он, Курица, као човек може постојати само у мраку, води и мемли тамнице Поци.

Година тамнице - гдје да се покајем када не нађох себе крива;
десета - гдје да се повратим на праву путању кад не зађох;
тридесет оловњаче - како да се поправим кад гријех не откривам;
четрдесет оловница - како, кад кајања у души не пронађох?!

У виђењу Радована Зоговића отпор је једини поуздан пут који води до победе људскости. Не до победе правде. У победи људскости правда веома често одсуствује. У сукобу историјских сила и појединца једина правда коју овај потоњи може остварити - а без помоћи са стране - јесте властита људскост. Јер, правда је нешто око чега се две стране до неумољивости споре и ни једна од њих не признаје првенство оној другој. У појму правде има много непознаница, али једно је сигурно: насиље никад не стоји на страни правде. Правда чија је застава насиље лажна је правда и њу свака људскост, утемељена на личном праву, без предомишљања одбацује.

У песми "Хикметов јаблан" Зоговић нам предочује властито уверење - можда и не у свему доказиво - да напори које људи чине, сањајући један свет који иначе не постоји, али који је живо присутан у њиховим сновима, нису ни бесмислени ни залудни. Курицино робијање у тамници Поци, његова мисао која пати, усмерена је према њему самом; њега ништа не штити нити греје сем његовог срца за које је уверен да је куцало за праву ствар; турски песник Хикмет седамнаест година по тамницама у Хопу, Стамболу, Бурси пушта - по замисли Зоговићевој - седамнаест коренова јаблана наде, и за разлику од Курице - коме је пут до будућности затворен - Хикмет је сав устремљен према визијама будућих дана.

Таква оријентација могла би се учинити песнички наивном, јер будућност - наше време је то открило с неумољивом јасноћом - нити је перивој ружа нити то мора бити. Ништа не мора бити. Никома и ништа није богомдано. Још мање законито осигурано. Људски свет подлеже људским законима, а у људском свету много шта је несигурно и непоуздано, празно и преварено. Човек живи не како жели, нити како је право, већ како мора; све га одвлачи с његова пута, хиљаде је препрека онемо што је он по свом бићу, све га одвраћа и развраћа, све га трује у чем снује, па тако тек с половином, тек са четвртином наде залази у просторе будућих дана. Неки ни толико, неки баш ништа, такви у будућност улазе као вагабунди, с празним џеповима.

Он мене, жедног на красу, чак отуд од Чанкира росом росне;
он - узвик, зелен од снаге; крик - од срџбе, зањихан и разгорен;
он - казаљка у висину да свакад прочиташ кретање и вријеме;
он - на катарци која краче десет сежања такве зоре!

(Хикмејов јаблан)

Човек је ту да охрабри другог човека, да подстакне и подржи његову жилавост, његову самосвест, његов отпор. Они који трпе за будућност нису кукавељи, само они могу расути своју снагу за долазеће ако су и сами пуни снаге; као што нема кретања без енергије, тако ни праве будућности људске не може бити ако се све препусти снагама стихије. Прави људи су мера наде, а опет и с њима, таквима, игра се игра у чији се исход нико не може поуздати.

Радован Зоговић, некадашње црногорско сељаче, с љубављу је посматрао дрвеће и у његовој слици симболички сагледаво слику властитог постојања. Јаблан је његово омиљено дрво, његов први комшија, ту испод самог прозора. Ништа не значи што је до изнад самог корена упрстењен, омеђен бетоном, крвнички стегнут. Силе притиска раде своје, а он, јаблан, своје. Његово је да се грана, да се шири, да окрилати на ветру, прегибљив али по властитој мери, вертикалом до крова, до изнад крова, сунцу близак. Он се не да. И управо у отпору прстену који би да га ограничи, обогали, усмери и упитоми, он открива властиту природу. Није, наравно, никаква срећа опстајати у отпору, и бити сав у њему и бити само отпор, али има таквих удеса кад се ништа друго не може; кад, заправо, отпор бива јединим сведоком да постојиш, да јеси.

И кад се, усходан, од зида зиду одбијем као омча
ил' човјек што омчу и веже и класти сам у себи,-
он уврне лишће, он склопи гране, он се скопча
и маше, кажипрст: да се не би, да се не би!

(Јаблан ђред ђрозором)

Човек који је властитог уверења ради спреман да пружи отпор, и да при том претрпи сваки досуђени му губитак, никад то неће (а неће јер не може) чинити ако у себи нема снаге за то. Само пружање отпора сведочи о снази, а спремност да се плати свака цена указује на врлину личности, на својство које се не може купити ни на једној пијаци. У Зоговићевој поезији има и мање репрезентативних представника него што је јаблан, али у извесном смислу непомирљивијих. Такав је граб који се, разарајући камен, каменом храни. Квргав, несавитљив, чворав ("поган", вели песник), он увлачи своје жилице међу камење, у камење, и, разарајући их у мливо, узима их као храну. Њему скоро да и нису потребни "услови" да би опстао, он је сам себи услов, собом зависан.

То је она унутрашња порука: не бориш се да би имао, већ да би био; узимаш што нађеш (ако нађеш) и постојиш од самога себе. И граб и човек опирају се инквизицији природе и друштвених сила. То је тест који те потврђује, што, наравно, не значи да је то и твоја победа над противником. Нема победе у Зоговићевој поезији до победе над самим собом, једине на коју се може рачунати, једине која нешто истински значи.

Личне симпатије песника Радована Зоговића као да никада нису биле на страни оних појава које се (јаблан је изузетак) откривају у својој несумњивој спољашњој љепоти. Не сећам се да је песник икада споменуо ружу или било које друго баштенско биље. Његова поезија пуна је дивљег растиња, и све, слутим, зато што дивље растиње има унутрашњу снагу која иначе недостаје оном растињу што је расло и говило се у заштићености, подешеној температури, под кровом стакленика, под додиром руке која негује. Јер оно што је однеговано може постојати само под условима на које је навикло, на које је срођено и нема њему опстанка ако наступе услови мимо дотле коришћених таблица. Чин за који песник показује стварно интересовање је способност да се остане и опстане у невремену и на најгорем могућем месту. Песник - поучен неспорним искуством - зна да су Сунце и треперење његово на проточним водама, да су мир и тишина благе вечери, да су тренуци опуштања, да су часови радости пре реткост и изнимак него правило и свакодневица, те да је, стога, важније, животније, судбинскије знати шта са собом на ветрометини, на олујном раскршћу, под тучом леда.

Омлади је, прољеће, омлади и подмлади -
врбу сигасту у прогону поред пруге,
скресану за коље доједног изданка, зарубљену
главуцасто, робијашки обријану до лобање;
врбу квргаву, испуцале коре, самотну, која стоји

погрбљено, и тоне, палац, по палац, од напора и од себе,
у земљу обронка, задржавајући га да не клизи.

(Айокриф)

Постојање и егзистенција у овој поезији прихватају поимање живота које пре рачуна на самопостојање неголи на заједништво, баш онако како је то песник испевао о квргавој врби крај пруге. Та врба сигаста, као и човек затечен у невољи (код Зоговића најчешће социјално узрокованој), мора да има снаге за опстајање чак и у тешким, чак и у најтежим условима. Човек који се предаје времену будућем, и који у њега улаже своје наде, мора бити од грађе која се не слама под првим притиском, који не одустаје пред првом невољом; штавише, који под притисцима и невољама бива некако уштављен, ојачан, пркоснији и самосвеснији. Ту чак - то парадоксално звучи али је тако - и сама егзистенција постаје оно споредније, а оно што се открива као значајно - то је сан, то је нада, то је пројектовани смисао живота који се не предаје ни по коју цену. И то је психолошки схватљиво. Ако је неостварени сан оно што даје смисао егзистенцији, онда се она, егзистенција, открива као подређена сну и коју ваља - буде ли то неопходно - потрошити без предомишљања и жаљења.

Отуда у поезији Радована Зоговића толико инсистирања на самосталности јединке, на њеној неисцрпној вољи, на њеној непосусталости, на њеној снази да се пружи отпор кад се чини да је падање на колена и тражење милости једино што преостаје. Зато су граб или сигаста врба у овим стиховима толико незахтевни; они не траже чак ни земљу ни воду; они ништа не траже јер онај ко тражи, онај ко моли, дужник је мољеном, а смисао који се овде с извесном суровом беспоштедношћу негује не претпоставља ту везу.

У низу песама о дрвећу које не захтева, не жали се на своју горку судбину, и чак не признаје да је та судбина горка, на самом врху - као раскошна круна - стоји песма "Инструкција маслини". У погледу мотива, она заправо, понавља све оно што је већ испевано у песмама о јаблану, грабу или сигастој врби, али испевано у једном заносном стваралачком надахнућу које ову песму чини антологијском по најстрожим критеријумима.

Жилама за камен! За сив, подловћенски камен opak
на самом споју висова увис и висова наопачке.
Изубијано, скрутнуто коријење испреплети и закопај,
покучи прсте, раскљуни и закљуни као мачке.

- - - - -

И пипај. У пуклине уђи. Принеси борере кишној оспи
по камену. И стежи клијештима жиле - мељи петит.

Петит брашна. И не нађеш ли дамар воде, знојем поспи
и скаши брашно, храни се каменом - камен једи.

(Инсџрукција маслини)

Овде је можда прилика да се каже да је Зоговић један од наших ређих језичких зналаца. Он виртуозно влада језиком, али он га користи с мером: ни мање ни више од онога што сам стих тражи, што сама песма налаже. Наравно, ако се језику допусти да сруши бране, он се може ширити као што се вода у поплави шири, безмерно; међутим, језик у Зоговића, иако раскошан по својој бујности, по плими давања и простирања, увек је у спреговима артикулације, увек у замаху песничке страсти а не пуке језичке самовоље. Ако је поезија давање које чини да језик сјаји, палуца у свим бојама и блиста у свим саставцима као алем камен, она је, ништа мање, начин да се предочи изванредан смисао и наговести идеја. Све то Зоговић има у виду и зато он вешто рукује језиком како би сва његова лепота дошла до изражаја, али при чему никако не сме бити пригушено оно што језик из властите ризнице треба да принесе.

И овде имамо устиковану примисао да самопостојање, у мери у којој је оно могуће, представља највишу идеју коју је човек уопште у стању да оживотвори. Он свакако није одговоран за оно што се око њега догађа, мада настоји да понешто од тога промени, исправи, дотера, али у суштини он је за себе најодговорнији. Човеку је најтеже да себе доведе у људски склад. Јер довођење самог себе у људски склад увек, безизузетно и безизнимно, јесте противстављање друштвеном стању ствари.

У сваком случају то је концепција коју разазнајемо у поезији Радована Зоговића.

Дрво је укопано ту где јесте, а човек је бачен тамо где је бачен. Дрво не може бирати место где ће расти и борити се за мало воде и хране на камену, али зато може усправно да стоји - слика коју песник реторски уздиже придајући јој, симболички, највишу вредност. С човеком је унеколико друкчије. Он може понешто да изабере, а понајлакше пораз који му обезбеђује сигурност у ништавности и ништавност у сигурности. То, наравно, није тип човека којег препознајемо у Зоговићевој поезији. Зоговићев лирски јунак не признаје и не прихвата надређујуће услове тзв. судбине. Судбина можда јесте да си ту где јеси, али није судбина да прихватиш све на шта те она приморава, чему те подучава и на шта те упућује. Човек у Зоговићевом поимању није вољан да прихвати дате услове постојања ни као судбинске ни као одлучујуће. Он ће радије изабрати пораз, тј. прихватити лични неуспех ако он, пораз, потврђује људску личност.

Човек цвили онда када га, грешком, судбина сколи, а он, несрећник, унапред био спреман да призна и све садашње и све будуће поразе.

Таквоме и не остаје друго него да цвили, јер се у том случају судбина открива као слепи фатум који погађа не по неком избору него по глупој случајности. Поетски ликови у поезији Зоговићевој одиста су криви пред фатумом, јер га унапред нису признали, а не признајући га добро су знали у какав се окршај упуштају и на какве ризике пристају. Зато се у овој поезији трпи али не цвили, пропада али не тражи милост.

Готово све Зоговићеве песме - па и "Инструкција маслини" савршена својом поетском заобљеношћу - имају нешто рапаво у себи, нешто што вас скоро шмиргла својом оштрином. Нема поетског милогласја, глаткости по којој се крећете као по науљаној површини. Нема жуборења које вас слатко успављује. Зоговићева поезија одржава читаоца ментално будним, не даје му да празно спатри, да мекушно пропада кроз памук својих нејасних осећања. Она непрекидно бичује његову пажњу, стално му предочавајући да на крају неће бити ништа друго сем те једноставне радости да ниси поклекнуо, да си остао усправан, да си био и остао свој. Та рапавост Зоговићевог стиха, та понуда у којој је напор врлина а лишавање нешто без чега нема ни првог корака до властитог сопства, јесте основица његове поетике која је у потпуној корелацији с идејним замајцима његове поезије.

Баш као и у песмама о дрвећу, које кљуновима и бушилицама свога корења тражи у прљуши или у љутом камену простор за властити опстанак, али властити али опстанак, не тражећи ништа до најминималнијег минимума - тако и у песми "Свјетионик мален и забачен" симболички предочава да човек није човек ако се, макар мало, макар повремено, макар један једини пут не огласи нечим што светли, што од себе даје знаке живог присуства:

И опет плане, усамљен, одсјечен од копна и од људи.
И опет згасне - како је размак мрака дугачак и све дужи!
То се он - ја знам - у јами бори; стијешњен, он то луди;
диже се, руши у себе; опет се диже, опет руши...

Не, одиста не, у овом и оваквом песниковом усмерењу има мало чега победничког, а много патње и често узалудног напрезања. Кроз ову симболичку форму паљења и гашења, подизања и рушења, песник уосталом и не жели да предочи како је пут до неког срећног исходишта тежак и далек. Ту уопште није реч ни о каквом срећном исходу, поготово о неком опипљивом резултату после којег се може рећи: "Исплатило се". Онај који би тако помислио погрешно би. Ако у песниковој поетској сугестији има икаквог исхода, онда је он понајпре у властитом самопрегору. Све дотле док се оглавашава самопрегор, док се тешким напором кида, макар за часак, безмерни мрак, дотле су нада и сан живи.

У тмуши неповерења, сумњичења и мрзости - какву је и песник обилато искусио - људи су и добровољно, али и под принудом, присиљени на мук у недоглед, тесне собе ћутања и издвојеност. Човек је принуђен да се бори најпре са самим собом да би могао опстати такав, издвојен, прокаженошћу издвојен. Па ипак, у знатном броју стихова (примерице у песми "Одроњавање града"), иако издвојеност није укинута, иако је на снази њено непрекорачиво важење, веје нека топла срдачност и сета помирености, јер песник зна да строги закони бојкота не могу укинути онај флуид који између два ноћника, у ноћи коју осветљавају два прозора (као какви светионици који су застали на гами паљења), неометано струји и којој суревњива одмазда не може ништа.

Ја знам: прозор његов, на полукасарнском трећем спрату,
 свијетли кад сви други престану, сваки изнутра сив и слијеп.
 И сједим за столом, и кажем: добро је, прекуцава, чарка ватру.
 И то ме грије будног. И то ми, док спавам, снове грије.

(Одроњавање града)

И таквим прокаженицима, осуђеним на ледене вирове осамљеништва, потребна је вера да се није потонуло у изгубљеност и невиделицу, па макар она и не била сасвим поуздана, па макар била одржавана заводничком снагом илузије. Људи су рањиви, они скрајнути и одбачени поготово, а песници - већ природом својом упућени да осећају свет и да нам га кроз властита осећања предочавају - више од свих. Нека је то и слабост, нека би то била и напуклина на чврстом граниту назубљености и барикади непростајања, али то је она људска слабост ради које све то са човеком и бива, те које управо тим бивањем добија свој унутарњи смисао, свој позитивум људскости. Па, чак и ако нема живих који би да, макар овако, макар на дистанци, подрже и потапшају по рамену, упуте осмех кроз мрак као поздрав, ту су они већ давно мртви али с којима смо делили исте намисли, спорећи се али никад не сумњајући једни у друге. Зар и он, Раву ("Радован Вуковић - Раву у сну"), не доживе нешто веома слично, можда исто, што се управо с песником догађа - одстрањен, огубао, одбачен, невидљив, непостојећи?

Негдашњег хоћу! Кад год ми, тако све чешће, на сан дође, -
 мишљење хоћу, охрабрење, иронију његову, макар строгу!
 Сраженог, окренутог животу и смрти, пркосног, сраслог с гвожђем
 пушчаним - то могу. Пораженог - и нећу и не могу!

(Радован Вуковић - Раву у сну)

Ако бих морао да поезију Зоговићеву дефинишем само са неколико речи, рекао бих да је то поезија патње, срчаности и отпора. Није то

све што се у њој може наћи, али нема сумње да су ово оне мотивске одреднице које чине стуб носач њене архитектуре. И мада и сам Зоговић никако није одбијао оно што се зове социјални ангажман (човек који је принуђен да се брани мора бити ангажован), његова поезија у многим погледу надилази доста уске одреднице социјално ангажоване поезије. Пре бих био за то да се његова поезија именује као егзистенцијално-историјски ангажована поезија. Јер, она, ако изузмемо песниково учешће у предратној тзв. напредној поезији, не осветљава узак социјални миље већ има амбицију да донесе и изнесе свеопшту слику људске прикраћености, свеопшту слику људске отуђености чија се драма догађа на свим меридијанима и у свим временима. Човекова патња, физичка и морална, човеково настојање да се отхрва невољама које јатимице налаћу кад год се усмери ка својим иманентним људским правима, припада историјском и општесветском стању ствари. Никакве сигурности за човека нема нити благе оазе у којој би, без моралних несугласица, могао живети са собом у непротивречности. Кроз сва времена увек исплива иста апорија: или свет или личност. У подземним, најдоњим токовима ове поезије се инстинктом слути: све док човек не створи свет по мери својих људских снова вазда ће се јављати супротности између света и појединца. Велико је питање да ли ће човек икада остварити такав свет, јер би требало претпоставити да ће се људска уљуђеност уздићи на високи ступањ, да ће човеку успети да у себи угуши својства која толико погодују господству владајућих као што су егоизам, злоба, пакост, деструкција, свакојаки извори мржње и нетрпељивости. Ако је свет са својом архитектуром, од искона, то што јесте, и човек, ухваћен у мреже својих мана и врлина, такође то што јесте, - како, у име чега, с којим убедљивим разлогом, поверовати да ће икада бити друкчије, боље, ближе ономе што је самосвесном појединцу блиско као сан а тако врашки тешко као остварење?

У поезији Зоговићевој има нечег катонски строгог. У њој се, његошевски, сукобљавају свет са човеком, природа с природом, а свако остаје на властитој међи; нема срачунавања нити одмеравања добитка и губитка, материјалне ствари ту не играју готово никакву улогу. Ту су од важности моралне премисе. Поетски субјекти Зоговићеве поезије дубоко осећају страх да себе пред собом и пред другима не посраме, људски постиде, од чега се грозе више него од смртне болештине. Они имају инстинкт за исправно или бар за оно што они, по убеђењу, сматрају за исправно. То је њихово мерило и њихова захтевност пред историјом.

Зато су вазда на губитку; њихови снови расту с њима али и гасну с њима. Немају излаза у свет, свет их не прихвата или бар не у оном облику у којем их Зоговићеве лирски јунаци нуде. Постојани су као корен, укопани у себе до самоуништења.

Иако у његовој поезији преовлађује мотив тврдог, непопустљивог одношења према стварности, поготово према стварности која настоји да све нарогушено, самосвојно, одлучно и бескомпромисно подвргне процесу растакања, има се - насупрот овоме - извесног разумевања и за попуштање притисцима, већем и мањем компромису, некој врсти погодбе по формули "Цару царево". Али, то клижење - као што то открива песма "Галилејевац на самртном одру" - према узусима тзв. стварности не иде у недоглед. Увек је ту коначна мера очување виталних вредности човекових, онога без чега ни човека нема.

Било је разног: пристајао си да виши мјестом - више
и зна; да ти став о гравитацији прецрта. И то цио.
Ал' кад је стигло до оног чим сама свијест дише,
што ниси хтио да будеш - ниси био.

Свега је било: не можеш, не прихваташ, не подносиш,
а ћутиш, гуташ - како си постиђен, гњевом врио!
Ал' кад је догорело до оног главног што си,
што ниси хтио да будеш ниси био.

Ту, међу моралним вредностима човековим - а вазда је о њима реч - има једна непрекорачива граница. И није она ту да би се доказивала на њој чврстина и снага воље, она је много важнији индикатор, она открива човекову срж, оно што човек јесте (ако јесте). То је граница између живота и смрти, макар под смрћу и не подразумевали физичко нестајање, јер у животу често бива да неки од људскога соја - својим прелажењем преко моралног Рубикона - буду мртви и пре властите смрти. Зато за предмет своје песме Зоговић не узима самог Галилеја, оног првог и челног, већ једнога из колоне, који је самом колоном обележен, будући прожет њеним духом.

Песма "Њемачки сликар Нодле" припада истом мотивском кругу.

Сликару је забрањено да слика. Зато Нодле и не одлази у трговину да купи терпентин, јер ту су свакојака њушкала и мирис терпентина би га одао. Зато

Ја ћу у тајни собичак, зими огрнут топлом деком,
тихо, штедљиво - власт брине да Нодле штеди паре.
Ја ћу, над малим картоном скупљен, с ђачком четком,
с водом у чанку - ја већ прелазим на акварел.

(Њемачки сликар Нодле)

Ти Нодлеови акварели, те слике не веће од људскога длана, нису никакво терање ината већ потврђивање смисла живљења. Можда ни

од њих ништа неће преостати ако им нека рација уђе у траг - та опасност је присутна; над човеком, и иначе, висе свакојакe опасности, срећом не остварује се свака. Оно што је овде важно јесте да су ти акварели, макар акварели, начин на који Нодле дише, постоји и оставља трагове свога људског битисања. Скоро да није од значаја колико ефекта има то сликање, битно је да он уопште слика, јер кроз сликање Нодле јесте као што Галилејевац јесте кад брани галилејевску формулу у којој је животно утемељен.

И у овој, као и у претходној, песми садржан је иманентни став, не рационализован став, не став по неком - свеједно каквом - избору, већ став који проистиче из самог ткива живота, из самог егзистенцијалног послања. Нека све буде одбачено, нека све буде одгурнуто, жртвовано, добровољно или принудно одбачено, нека, али оно што ме срцем и нервним ткивом одређује, према чему се мој животни рукопис разазнаје - то не сме бити дирнуто јер онај ко то доводи у питање мене под питање доводи и мене чини спорним са свим оним што суштински јесам.

У циклусу "На маргинама Дантеове комедије" - поетски најуспелијем у збирци - Зоговић нам, у уводној песми, представља властито поимање песника и његовог послања. Имајући у виду Дантеа (који је сâм појам песника и песништва), Зоговић песниково послање разазнаје у песниковој неподмитљивости. Песник, слично судији, треба да просуђује о појавама света и живота и да доноси праведне пресуде о ономе што је видео, чуо или сам искусио у животу. Њему нису страни ни гнев, ни подигнути тон, ни најоштрије неслагање с оним са чиме се није могућно сложити. Песник је протест против свега што угрожава човека, што га одваја од њега самога и развраћа од онога што би његову егзистенцију могло испунити смислом:

Призван и позван да у пакао шаље. Да саме страшне папе
посади, с ногама увис, у јаме које пламте.

Пјесник је да сабор краљева, кардинала, барона, надбарона
паклом награди - ко год се уз љестве љешева к моћи пење!

(Пјесник)

Већ из ово неколико назнака о песнику и песништву јасно је да Зоговић у поимању поетике полази од живота и историјске грађе, па чак и онда кад се, привидно, од тога удаљује. Јер, немогуће је избећи замци животних услова. Ако песник остане на имагинацији која му се чини да је у свему чиста, тј. из које је одстрањена свака животна сировост, она може постати само флуиднија али она - свеједно и да хоће - не може прекинути пупчану врцу са стварношћу.

Радован Зоговић и његова поезија целим својим бићем налажу на реалност и из ње происходе. Песник зна да оно што је у песми, то нај-

пре у животу у неком виду бива. Но, то није пуко пресликавање нечега што је било, па се сада ето мултипликује у песми. Узгред речено, и пресликавање стварности не би било могућно, јер све што човек чини - полазећи од апостериорија живота - постаје у песми уникатно, јединствено и непоновљиво. Као што вода која тече тражи и с непогрешивошћу налази властити пут, тако и повод песме рађа сам из себе властито ткиво и властити сиже док се не испуни завршеношћу и савршеношћу. А све што у њој има симболичку вредност није ту фигуре ради већ ради неодољиве потребе песме да се умножи смислом, да укаже, песничким средствима, да многе појаве стоје или могу стајати под њеним знаком.

Ако је поезија - по Зоговићу - судилиште, то је зато што је живот разбојиште, што Дантеовски циклус у "Супрету" у довољној мери открива.

Да човјек, макар по чијем, макар по Божјем суду кривди,
зури у руке и ноге своје, одрубљене врелим мачем?
Да човјек, кад год мору приступи, на муљу на дну - види
одрубљену, љуљану главу своју? Не, ја плачем.

Људи, умници, за смјелост мисли, за најдивнију смјелост своју
да натоварени стијеном по кругу круже, све се јаче
грбећи, кољенима у саме груди, бијући, и да поју,
а да при том Вишњему поју? - Не, ја плачем.

(Не, ја њлачем)

У свету пакла, у свету Божанске воље, свему чињењу размере су умногостручене, ухиљадустручене. Пакао није чак ни одмазда, јер одмазда за учињења дела траје неко време па се или оконча или заврши смрћу онога над којим се примењује. Не, овде то траје без могућности окончања, без наде на опрост. О, људски свет би се и сам довинуо до тог сазнања - да се казна увек изнова продужује и да јој краја нема - да није границе кратковеког људског живота. А ипак, тај свет пакла је заправо људски свет, по свему ономе што се тамо чини, па је чак и гори од њега, јер у паклу се све збива по једној за свагда важећој одлуци и ту се ништа не мења. У паклу света, међутим, одлуке се морају свакодневно доносити, и онај ко им прибавља меритум мора - да би ове вреде и биле до краја остварене - да у то унесе сву своју људску вољу, све своје биће, све оно што јесте као човек (нечовек). Ако небеским паклом влада имперсонална воља, људским паклом (јединим који стварно познајемо) влада срачуната властодржачка воља. Уосталом, откуд би нам навирало то знање о небеском паклу да није овог, земаљског, према чијим сликама и мрачним искуствима распознајемо онај други?

Дантеовске слике мучења и тешког јада нијесу оно на чему Зоговић, у својим песничким варијацијама инферна, инсистира. За то нам је Данте сасвим довољан. Песник нам указује на Фаринату, на Капанеја чије су патње омеђене вечношћу, а они свеједно истрајавају на непокорности и непокајању за оно што чињаху у животу. Овде се на вечност одвраћа вечношћу, овде се на вечну казну одговара вечним непокором, вечним истрајавањем на сопству чиме индивидуални значај личности добија неупоредиви вид. У Божанском свету (јер и пакао је део Божанског света) истрајавање није у стању да доведе до било каквог позитивног исхода. Кажњени је кажњен за вечност и одмах за вечност и одмах забрављен. Ко ће памтити толику множину грешника? Тамо ни сумња ни кајање не могу довести до позитивног обрта. Нема обрта. Никаквог. Ако се покајеш опет си на истом, јер ту ни праштања нема нити ублажавања мука. Међутим, и Фарината и Капанеј, својим отпором који се чини тако несмислен, бране једну људску меру, нешто што у људском свету, или бар у бољем делу тога света, има највишу вредност: право да се опстане у себи, да се буде свој, да се буде. Ако им је ваљало оно са чим су живели, и што их је прожимало до последњег атома њихова бића, ако су с тим постојали, грејани и подржавани властитом вољом, зашто то не би вредело и на небу, макар и у паклу?

Човек је биће које мисли, а смелост мисли је - по Зоговићу - "најдивнија смјелост". Људско биће, осуђено да се целог века одупире (како може и колико може) свакојаким злима, губи у том одупирању многе своје изворне одлике, али све дотле док је његова мисао самостална, његова нада има изгледе. Али, ако је уздрман у темељу, ако његова уплашена мисао почне да врлуда, губећи правац, он је изгубио можда главно својство своје људске посебитости.

Реч "плач" је у песничком вокабулару Зоговићевом сасвим необична, рекао бих апартна - та зар се у његовим стиховима не негују тврдина и отпор, самосталност и непокорност, сопство и властити правац? Песник не жали ни за патњама које човек, корачајући властитим трагом, мора да поднесе, то је нешто што се скоро подразумева, за свој избор сам си одговоран, па зато мушки трпи све што те је снашло, ако боли зашто си почињао, ако је тешко а ти слаб сам си крив, утули у себи страх, усправи се па гордо крени, или се савиј, па нека те снађе оно што си заслужио, не пењи се ако у теби нема даха а ако си већ закорачио стрмином иди до краја.

Свет је пун неправди, оне му дају основни тон и боју, зато се у њему може (људски) опстати само тврдом одлуком и још тврђим карактером; то као да је једини начин да се нешто учини, помери, а можда ни то, али је сигурно да ће тако међе твоје личности остати нетакнуте и неприкосновене. Ако је онима којима је дато да мисле, забрањено да се мишљу баве, принуђени да занеме, онда је тиме дарнуто у сам темељ

суштства човековог. И зато ту не може ништа друго да се учини него да се из срца заплаче. Ово пар стихова о плачу у Зоговићевој поезији (необичних с обзиром на целокупан његов етички кодекс) ту је да се управо њиховом необичношћу подцрта изузетан значај човековог права на слободну мисао. На слободу.

Споменули смо етички кодекс. Зоговићева поезија га, будући да заговара и инсистира на човековој личности, иманентно претпоставља. У његовом песничком уверењу као да не постоје никакви захтеви према свету сем захтева човекових према самоме себи. Аскетизам је најодлучнија и најодличнија црта његових лирских јунака. У њима постоји нешто као сузбијање жудње за било чиме. Песник ће рећи да човеку није богзна шта потребно: скроман залагај, пресвлака и комад сапуна. Прекомерне жеље према материјалном свету корумпирају човека, чине га подмитљивим, а да би се човек подредио изазовима света, он најпре мора себе да разори и баци под ноге своје најбитније човечанске одлике. Подмитљивост, тј. некритичко пристајање на узусе света, песник доживљава као нешто најпогубније. И управо у вези с подмитљивошћу, Зоговић у песми "Погодба" (такође из Дантеовског циклуса) пристаје да буде све, чак и сам ђаво, само ако му се призна право да лично кажњава подмитљивце, тј. оне који су зарад којегчега спремни да се одрекну себе.

Анахоретска и аскетска песникова мисао није, наравно, никакав идеал, трајно лишавање не може бити идеал, али у постојећем свету аскетизам боље но ништа друго може заштитити границе људских слобода. Онај ко ништа не жели не може бити поткупљен.

Песма "Сонет" бави се управо том идејом - једном од кључних за разумевање основа Зоговићеве поезије.

За мото сонета Зоговић је узео стих грузијског аутора Отара Чиладзеа: "... Јак је не онај што даје, но онај што не прима" - завршавајући њиме сваку строфу сонета. Чиладзеов стих има кључно место у песми, он носи и држи њену арматуру. Али из свега онога што о Зоговићевој поезији знамо, јасно је да је то мисао и самог Зоговића, па како ју је неко други већ изрекао, наш песник је прихвата као да је његова властита, као што и јесте.

У песми још једном долази до изражаја (колико пута већ) песниково упозорење да не ваља (а знамо и зашто) ништа од света узети ако није "врелим знојем" зарађено, ако за то што добијеш не можеш рећи "Моје". А најгоре је ако добијено потекне од господарева милости чиме си бедно поткупљен и куповином заувек засужњен и понижен.

У поезији овог песника, који толико држи до личности, неприметно је извршен прелаз са колективистичког "ми" на индивидуалистичко "ја". У његовој поезији је управо индивидум под пуним песничким осветљењем. Јер, колективитет који је органон будућности, макар и

утопијске, значи тек под претпоставком индивидуалитета као њеног основа. Ако је Зоговић као политички човек и песник некада мислио о овоме друкчије, његове песничке књиге из периода изолованости откривају нам то важно и значајно померање. Јер, слободе које би наводно важиле за колективитет а биле ускраћене појединачним личностима биле би лажне слободе. У ствари, тек кад личност стекне слободе може се сматрати да је и колективно биће под њиховим окриљем. Оно што је једној страни дозвољено (ако је одиста дозвољено), ни другој страни не може бити ускраћено.

Miodrag Petrović

GEWALT UND DEREN ÜBERWINDUNG IN DER POESIE VON RADOVAN ZOGOVIĆ

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz hat der Verf. die Gewalt als das leitende, sogar dominierende Motiv in der Poesie von Radovan Zogović hervor. Es gibt in Zogovićs Poesie eine gewisse Zahl von Gedichten über die Pappel, die Hagebuche, die Weide, den Ölbaum, oder etwa über den Leuchtturm, in welchen - rhetorisch oder symbolisch - die Notwendigkeit des Widerstands gegen die Gewalt als Voraussetzung zur Existenz betont wird. Der harte, steinige Boden bezieht sich nicht nur auf die benannten Bäume, denn die Gedichte darüber sind nur einführende Sequenzen zum Schicksal des Menschen. In dramatischen Situationen ist der Mensch zu allerlei Entbehrungen, zur Vereinsamung, zur Isolation gezwungen. Darin sieht der Dichter beinahe allgemeingeltende Metapher. Und wenn der Mensch auch nicht in die venezianische Gefangenschaft, wie Kuridža, geworfen und somit vergessen ist, ist er jedoch dazu verurteilt, hinter dem beleuchteten Fenster in seiner Widerstandsfähigkeit und seiner Einsamkeit zu leben, um sich selbst zu behaupten.

Zogovićs Poesie macht manchmal den Eindruck, als sei sie zorniger Trotz, was sie eigentlich nicht ist. Der Dichter weiß, daß der Mensch menschlich besteht, nur wenn er mit sich und in sich fest steht, immer bereit, hohen Preis dafür zu zahlen. Im Leben des Menschen - meint der Dichter - gebe es keine mittleren Lösungen. Entweder bleibt man eine Persönlichkeit oder man ist besiegt. Seine lyrischen Gestalten in den Gedichten mit Motiven aus Dantes *Komödie* behaupten ihre eigene Personalität in der Ewigkeit durch ihren ewigen Widerstand.

Radovan Zogović dichtet über die Beständigkeit der menschlichen Kraft. Nur solange sich diese kundgibt, ist der Mensch auf seinem rechten Weg. Und sein rechter Weg - uns somit seine beste Wahl - ist der Weg zu sich selbst.